

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

SOTSIOLOGIK TASAVVUR VA QARASHLAR(O'RTA OSIYOLIK MUTAFAKKIRLAR QARASHLARI MISOLIDA)

Mallayeva E'tiborxon

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyat hayotini tushuntirishga urinishlar, O'rta Osiyolik mutafakkirlar (Forobiy, Ibn Sino, Beruniy) asarlarida jamiyat, uning yashashi va rivojlanishi haqida muhim fikrlar bildirilgan. Bundan tashqari sotsiologiyaning asoschisi fransuz mutaffakiri Ogyust Kont sotsiologiyaning jamiyat haqidagi tajribalari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Sotsiologiya, bilish, ijtimoiy ehtiyojlar, davlat, siyosatchi, qonunlar, siyosat,etika, kategoriya, Gerodot, Fukidida, Plutarx, simvolik interaksionizm.

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ВОООБРАЖЕНИЕ И ВЗГЛЯДЫ (НА ПРИМЕРЕ ИДЕЙ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ)

Маллаева Эътиборхон

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана, доцент

Аннотация

В данной статье рассматриваются попытки объяснения общественной жизни, а также анализируются взгляды среднеазиатских мыслителей — аль-Фараби, Ибн Сины и Беруни — на общество, его существование и развитие. Кроме того, приводятся сведения о социологических идеях французского мыслителя Огюста Конта, основателя социологии, и его представлениях о закономерностях функционирования общества.

Ключевые слова: социология, познание, социальные потребности, государство, политик, законы, политика, этика, категория, Геродот, Фукидид, Плутарх, символический интеракционизм.

SOCIOLOGICAL IMAGINATION AND PERSPECTIVES (BASED ON THE IDEAS OF CENTRAL ASIAN THINKERS)

Mallayeva E'tiborxon

Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan, Associate Professor

Abstract

This article examines attempts to explain social life and analyzes the views of Central Asian thinkers — Al-Farabi, Ibn Sina, and Beruni — on society, its existence, and development. It also provides information about the sociological ideas of the French thinker Auguste Comte, the founder of sociology, and his perspectives on the functioning of society.

Keywords: sociology, cognition, social needs, state, politician, laws, politics, ethics, category, Herodotus, Thucydides, Plutarch, symbolic interactionism.

Odamzot o'zini tanigandan buyon tabiiy va ijtimoiy jarayon, hodisalarning sirlarini bilishga intilgan, shu jumladan, odamzot o'zining mavjudligi, yashayotgan jamiyati odamlarning o'zaro aloqa va munosabati masalalariga qiziq boshlagan. Insoniyat orasidan etishib chiqqan mutafakkirlar, donishmandlar jamiyatning odamlar kundalik turmushining

xilma-xil tomonlarini bilishga, asrlarning jumboqlariga javob topishga intilganlar. Bu borada faylasuflar alohida mavqega ega bo'lganlar. Qadimgi Xitoy va Hindistondagi ko'pgina manbalarda, jumladan. Motsri yo'nalishida jamiyatni oqilona boshqarish yoshlarga ko'proq foyda keltiradigan kasb-hunar, faoliyat haqida qimmatli fikrlar ilgari surilgan bo'lsa, «Mahobharot»da esa hukmdorlarning qudratli bo'lishi, barcha odamlar uchun baxtga erishuvi uchun zarur bo'lgan qonun-qoidalar, turmush tartibi haqida teran ijtimoiy fikrlar ilgari surildi. Konfutsiy ta'limoti manbalarida ilgari surilgan ko'pgina g'oyalar, jumladan, sotsial munosabatlarning bosh nazariyasi: keksalarga hurmat, uzoq umr ko'rish, sihat-salomatlik kabi masalalar, marosim, rasm-rusumlar, shuningdek. she'riyat va musiqa sohasida, umuman. inson faoliyatining ijtimoiy shakllari haqida sotsiologik fikrlar ilgari surilgan edi. Shuningdek, «Manu qonuni». «Brigaspati», «Parada», ma'bud Vishnu timsolining o'rnatilishi kabi hind manbalarida sotsiologik xarakteridagi fikrlar keng o'rin olgan. Ijtimoiy fikrlarga oid qarashlar, ayniqsa, Gretsiya va Rim mutafakkirlari asarlarida yanada yuqori darajada bayon etilgan. Aflotunning «Davlat», «Siyosatchi», «Qonunlar», Aristotelning «Siyosat». «Etika», «Kategoriyalar» asarlarida ijtimoiy hayot va uning muhim jabhalari - oila, fuqaro, mulk, boylik, zeb-ziynat, jamiyatni boshqarish, adolat, donishmandlik, davlat, ilk demokratiya, huquq haqida o'z davriga nisbatan bir qancha ilg'or ijtimoiy fikrlar ilgari surildi. Ayniqsa, ideal axloq. ideal fuqaro, ideal davlat tuzumi, ideal boshqaruv haqida qarashlar hozirgi zamonda ham ahamiyatlidir. Ular ijtimoiy hodisalarni ifodalovchi tushuncha, kategoriya, hatto g'oya va soya (narsa, Aflotun), ya'ni «G'oyalar olami soyalar (narsalar) olamini 5 yaratadi» degani bilan inson hayotida tushuncha, g'oyalarning roli haqida qiziqarli fikrlarni bayon etadi. Bu haqda, ayniqsa, Aristotelning «Kategoriya» asarida atroflicha fikrlar bayon etilgan. O'sha davr uchun xarakterli bo'lgan polis demokratiyasi ba'zi siyosiy institutlar, jumladan, respublika haqida ijtimoiy fikrlar bayon qilingan. «Respublika» so'zi, «umumiy ish» - degan ma'noni anglatib, o'z davrida davlat birligi ma'nosida ishlatilmagan. Sitseron: «Davlat - bu xalqning ishi, to'g'rirog'm, fuqarolarning mulki» - deydi. Ammo respublika - bu boshqaruv shakli emas, bu qandaydir prinsipdir. Sitseron «Qonunlar to'g'risida», «Leliem», «Davlat to'g'risida» traktatlarida va Yunon tarixchilari Gerodot, Fukidida, Plutarx asarlarida o'sha davr uchun xarakterli bo'lgan tarixiy voqea-hodisalar, ijtimoiy jarayonlar haqida qimmatli fikrlar bayon etilgan.

Asosiy qism. Jamiyat hayotini tushuntirishga urinishlar antik davrda (Platon, Aristotel va boshqalar) paydo bo'ldi, tarix falsafasida davom etdi. O'rta Osiyolik mutafakkirlar (Forobiy, Ibn Sino, Beruniy) asarlarida ham jamiyat, uning yashashi va rivojlanishi haqida muhim fikrlar bildirilgan. Sotsiologik tasavvur va qarashlar XIX asrning birinchi yarmida O.Kont, G.Spenser kabi olimlar ijodi natijasida fan darajasiga ko'tarildi va qariyb 200 yildan buyon rivojlanib kelmoqda. Sotsiologiyani asoschisi fransuz mutafakkiri Ogyust Kont sotsiologiyani jamiyat haqidagi tajribaga asoslangan fan deb hisoblaydi. Turli davrlarda sotsiologiyani mohiyati turlicha talqin etildi. Avvaliga u jamiyat haqidagi umumiy fan sifatida tushunilgan. Ayni vaqtda uning aniq ilmiy uslublarini nazarda tutgan holda ijtimoiy fizika deb ham izohlangan (L.Ketle). XIX asrgacha sotsiologiya falsafaning tarkibiy bir qismi bo'lib kelgan. Shu ma'noda u mohiyatan makrosotsiologiya edi. Sotsiologiyani Amerikadagi rivoji esa, odatda, «kichik» ijtimoiy hodisalarni o'rganuvchi mikrosotsiologiya tarzida yangi qirralarini namoyon etdi (J.Dyui (1859-1952), Ya.Moreno (1892-1974), J.Xomans (1910), E.Meyo (1880-1949). Keyinchalik sotsiologiyani bu makro va mikro ko'rinishlari T. Parsons (1902-1979), R.Merton (1910)ning nazariy ishlarida va P.Lazersfeld (1901-1976)ning empirik tadqiqotlar uslubi yagona tizimga keltirildi. Biroq sotsiologiyani predmeti va ijtimoiy amaliyot uchun ahamiyati xususidagi bahslar haligacha davom etib kelyapti, yangi sotsiologiya yaratishga urinishlar to'xtamayapti.

Sotsiologiya o'z taraqqiyotining klassik davrida yaxlit bilimlar tizimi sifatida rivojlangan bo'lsa, keyin bu fanga turli oqimlar va yo'nalishlar kirib kela boshladi. Mexanistik nazariya tarafdorlari G.Ch.Keri (1798-1879), V.Ostvald (1853-1932), V.Pareto (1848-1923) sotsiologiyani ijtimoiy dunyo fizikasi deb hisoblashgan. Biologik nazariya, xususan, organik yo'nalish (G.Spenser, L.Gumplovich), shuningdek, ijtimoiy darvinizm vakillari (Ch.Darvin va boshqalar) jamiyatni biologik dunyo qonuniyatlaridan kelib chiqib izohlashgan. Psixologik qarashlarda (D.S.Mill (1806-1873), Mak Dugall) jamiyat hayotidagi voqea va jarayonlar tahlil nazariyasi, instinkt nazariyasi asosida psixologik jihatdan tushuntirilgan. Xususan, Z.Freyd (jinsiy mayl), Ya.Moreno (jamiyatni individual-psixologik tushuntirish) qarashlari keyinchalik kollektiv-psixologik nazariyalarga olib keldi. Shu yo'nalishda ijtimoiy-psixologik, bixevioristik, simvolik interaksionizm, ijtimoiy harakatlar nazariyalari rivojlandi.

Hozirgi davrda funksionalizm zamonaviy g'arb sotsiologiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo'nalish vakillari (T.Parsons, R.Merton) jamiyatning funksional birligi, uning dinamik muvozanati muammolariga asosiy e'tiborni qaratadi. Formal-sotsiologik yo'nalish F.Tennis (1855-1936), G.Zimmel, L.fon Vize (1876-1969) kabi sotsiologlar ijodi ta'sirida mustahkamlandi va rivojlandi. Bu yo'nalish vakillari ijtimoiy hodisalarning mazmunidan ham ko'ra ularning shakliga ko'proq e'tibor berilsa, bu sotsiologiya predmetiga mosroq bo'ladi, deb hisoblaydi.

Metodlar: Jamiyatning ommaviy kayfiyatiga ta'sir qilish imkoniyati bugungi kunda zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalarining eng muhim amaliy muammosidir. Manipulyatsiya siyosatda ham, inson faoliyatining boshqa sohalarida ham jamiyatga ta'sir qilishning eng keng tarqalgan usuli hisoblanadi. Manipulyatsiya - bu xatti-harakatni hokimiyat uchun foydali bo'lgan yo'nalishga yo'naltirish uchun jamoatchilik fikri va ommaviy siyosiy xatti-harakatlarga axborot ta'sir qilish jarayoni hisoblanadi. Jamoatchilik fikrini shakllantirish bosqichlarini tahlil qilib, P.Lazarsfeld, B.Berelson va G.Godet ikki bosqichli muloqot modelini ishlab chiqdilar. Ular bir g'oyat qiziq qonuniyatga e'tibor qaratdilar: OAV orqali aholiga yetkazilayotgan ma'lumotlarning ta'siri bir muncha vaqt o'tib susaymaydi, aksincha, kuchayadi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, matbuot, radio va televideniye orqali taqdim etilayotgan axborot ommaviy auditoriya tomonidan bevosita va darhol emas, balki ma'lum vaqt o'tib, fikr yetakchilari ta'sirida o'zlashtiriladi. Topilgan hodisa ommaviy axborot vositalarining faoliyatini sezilarli darajada o'zgartirishga imkon berdi: torroq va aniqroq belgilangan guruh bilan ishlash mumkinligi ayon bo'ldi. Bu ommaviy axborot vositalari faoliyatini sezilarli darajada osonlashtirib, ayni paytda ularning samaradorligini oshirdi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ma'lumot to'g'ridan-to'g'ri guruhning oddiy a'zolariga kelgan 31 taqdirda ham, ular, qoida tariqasida, tushuntirishlar, ularning fikri, baholashlari va boshqalar uchun rahbarlarga murojaat qilishadi. Muloqot jarayonida o'ziga xos "filtr" sifatidagi rahbarlarning roli haqida ham gapirish mumkin. Ommaviy kommunikatsiya ta'siri jarayonini amalga oshirishdagi "qadamlar"ning kashf etilishi odatdagidek buzilmas bo'lib tuyulgan "atomistik" g'oyalarning odatiyligi haqida gapirdi, unga ko'ra tinglovchilarning har bir a'zosi ma'lumot oladi, o'ylaydi va harakat qiladi, asosan mustaqil ravishda. Ushbu model shuni ko'rsatadiki, qaror qabul qilish, masalan, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida emas, balki boshqa odamlarning fikriga ko'proq ta'sir qiladi. Shuning uchun, hokimiyatdan bahramand bo'lgan shaxs juda muhim ta'sir manbai bo'lib, odamlarga ularning guruhi eng ko'p ta'sir qiladi, ya'ni. ular bilan bevosita aloqada bo'lganlar. Kuchli shaxslararo aloqalar o'rnatilgan guruhlarda qarashlar va qarashlarning umumiyliigi juda yuqori, har qanday alohida fikrlarni, ayniqsa ko'pchilikning xatti-harakatlariga zid keladigan xatti-harakatlarni sezish juda kam uchraydi. Bu, ayniqsa, kompyuterlashtirish va axborot texnologiyalarini kundalik hayotga joriy etish bosqichida yaqqol namoyon bo'ldi. Kompyuter bugungi kunda ommaviy kommunikatsiyaning

markaziy vositalaridan biriga aylanib, jamoatchilik fikrini shakllantirish imkonini bermoqda. Internetning jamoatchilik fikriga ta'sirini tahlil qilish g'oyasi San-Frantsiskolik muvaffaqiyatli 28 yoshli kompyuter olimi Rob Zazueta taga tegishli. U tanishlariga 50 ta elektron xat yuborib, Manxettendagi butiklardan biriga yig'ilishlarini so'radi. Ammo do'kon egasi ularning rejalaridan xabar topdi va politsiyaga qo'ng'iroq qildi. Keyinchalik, bir nechta muvaffaqiyatsiz urinishlardan so'ng, elektron pochta va SMS xabarlardan foydalangan holda, u 2003 yil 17 iyunda bir-birini tanimagan bir yarim yuzga yaqin odam Manxettenda joylashgan bitta supermarketga kirishini va undan so'rashini ta'minlashga muvaffaq bo'ldi. Ularga 10 000 dollarlik "shahar atrofidagi kommuna uchun sevgi gilamini" sotib. Bill olti yoki etti aktsiya o'ynadi va keyin o'yinni tark etdi. Fleshmob virusi esa sayyoramizning barcha burchaklariga kirib bordi.

Xulosa. Umuman olganda O'zbekistonda ham sotsiologiya o'z tarixiga ega. U ijtimoiy borliq muammolari xususida asrlar davomida fikr yuritib kelgan ulamoyu shoirlar, mutafakkiru hukmdorlarning izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Buyuk vatandoshlarimiz boshqa sohalarda kabi sotsiologiyaning rivojlanishiga ham katta hissa qo'shdilar. Mukammal jamiyat g'oyasi, davlatni boshqarish, jamiyatda shaxsning o'rni va roli masalalari ular yaratgan turli janrlardagi asarlarga mavzu bo'lganligiga qaramay sotsiologiya fanini mustaqillikdan so'nggina lozim darajada rivojlantirish imkoniyati tug'ildi. O'zbekistonda keng ko'lamli nazariy-metodologik muammolarni qo'yish, ijtimoiy dunyoga tahliliy nazar bilan qarash ko'nikmalari hosil qilinmoqda. Sotsiologiya faniga oid kitob va risolalar, darslik va qo'llanmalar yaratish hayotiy ehtiyojga aylanmoqda. Sotsiologik tafakkurni shakllantirish, uni ta'lim tizimida, boshqaruvda, ommaviy axborot vositalari va boshqa sohalarda kengroq qo'llashga harakat qilinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bekmurodov M. Sotsiologiya asoslari - T.: 1997 yil.
2. Sotsiologiya tarixi. O'quv qo'llanma. 'tafakkur', Toshkent, 2010.
3. Jamoatchilik fikri sotsiologiyasi fanidan o'quv-uslubiy majmua. Namangan.
4. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. Учебное пособие. Москва «Университет книжный дом», 2009.
5. Добренков В.И. Кравченко А.И. Фундаментальная социология. 3-том. Методика и техника исследования. Москва.; ИНФРА-М. 2009.